

XOJA ISMAT BUXORIY FALSAFIY QARASHLARIDA INSON KAMOLOTI MASALASI

Raupova Ra'no Soyibovna

**BuxDU Islom tarixi va manbashunosligi,
falsafa kafedrası dotsenti**

Annotatsiya: Xoja Ismat Buxoriyning o'rta asrning murakkab va ziddiyatli davrida Movarounnahr va Xuroson madaniy muhitida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan, temuriylar davri yuksalishlariga munosib hissa qo'shgan, ikkinchi Renessans davri mutafakkiri, temuriyzodalar ustози, mudarris, shoir va olim ekanligini tarixiy manbalarga tayanib asoslangan. Mazkur maqolada Xoja Ismat Buxoriy qarashlarining inson kamolotidagi ahamiyati, inson kamoloti, xotirjamlik, ilohiy ishq, alloma merosining axloqiy-tarbiyaviy jihatlari va ularning yoshlar tarbiyasidagi o'rni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: ilohiy ishq, tasavvuf, panteistik ta'limot, iymon, ma'rifat, komil inson

ВОПРОС СОВЕРШЕНСТВА ЧЕЛОВЕКА В ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДАХ ХОДЖИ ИСМАТА БУХОРИ

Раупова Рано Соибовна

**Бухарский государственный университет, доцент кафедры История
ислама и источниковедение, философия**

Аннотация: Опираясь на исторические источники, в сложный и противоречивый период средневековья Ходжа Исмат Бухари занимал особое место в культурной среде Мавераннахра и Хорасана, внес достойный вклад в подъем эпохи Тимуридов, был мыслителем эпохи Второго Ренессанса, наставником Тимуридов, мударрисом, поэтом и ученым. В данной статье анализируется значение взглядов Ходжи Исмата Бухари на человеческое совершенство, развитие человека, душевное спокойствие, божественной любви, нравственных и воспитательных аспектов наследия ученого и их роли в воспитании молодежи.

Ключевые слова: божественная любовь, суфизм, пантеистическое учение, вера, Просветление, совершенный человек.

ISSUE OF HUMAN PERFECTION IN THE PHILOSOPHICAL VIEWS OF KHOJA ISMAT BUKHARI

Raupova Ra'no Soyibovna

**Bukhara State University, Associate professor
of history of Islam and source studies, philosophy**

Annotation: Based on historical sources that Khoja Ismat Bukhari was a poet and scientist, thinker of the second Renaissance period, teacher of Timurids, mudarris, who had a special place in the cultural environment of Movarunnahr and Khorasan in the complex and conflicting period of the Middle Ages, made a significant contribution to the rise of the Timurid era. This article analyzes the importance of Khoja Ismat Bukhari's views on human development, human development, calmness, divine love, moral and educational aspects of the scientist's legacy and their role in youth education.

Key words: divine love, Sufism, pantheistic teaching, faith, Enlightenment, perfect man.

Kirish

Xoja Ismat Buxoriy asarlarida islomning insonparvarlik mohiyatini, ilm va ma'rifat yo'lini talqin etadi. Shu ma'noda uning merosida diniy-falsafiy masalalar yechimida ahli sunna va jamoa e'tiqodi asosidagi mo'tadil axloqiy-tarbiyaviy g'oyalar muhim o'rin tutadi.

Mutafakkir merosining ekzestensial mohiyatida inson hayotining ma'nosi, mazmuni, tiriklik ne'matining bahosi o'z ifodasini topadi. Xoja Ismat Buxoriy o'rta asrlar xususan Amir Temur vafotidan keyin temuriyzodalar davridagi tojuxat uchun kurashlar, jamiyat hayotidagi noqisliklar, insoniy munosabatlardagi darz ketgan qadriyatlarning guvohi bo'lgan. O'zi saroyda yashasada faqirona xotirjam hayot kechirishni ma'qul ko'rgan. Demak, mutafakkir fikricha, fozil kishilar uchun har qanday boylik ma'naviy boylikdan ustun bo'lolmaydi, insonning ruhiy-ma'naviy olamining boyligi uni yaxshi yashash, jamiyatda,

kishilar orasida o'z o'rniga ega bo'lishga yo'l ochadi. Insonlarni iymonli, e'tiqodli, halol, pok, ma'rifatli bo'lishga undaydi. Bu fazilatlarga ega bo'lgan shaxslardan iborat jamiyat odil va ma'naviy barqaror bo'lib farovonlikka olib boradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xoja Ismat Buxoriyning ma'naviy merosi xususidagi tarixiy, tazkiraviy tusdagi manbalar Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro", Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois", "Mezon ul-avzon", Xondamirning "Habib us-siyar", Ali Taqiuddin Koshoniyning "Xulosat ul-ash'or va zubdat ul-afkor", Amin Ahmad Roziyning "Haft iqlim", Abdullo Kobuliyning "Tazkirat ut-tavorix", Mirsaid Roqim Samarqandiyning "Tarixi kasira", Lutf Alibek Ozarning "Otashkada" asarlarida o'z ifodasini topgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolani tayyorlashda analiz va sintez, analogiya, umumlashtirish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, germeneytik kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Xoja Ismat Buxoriy merosida «ilohiy ishq» ontologik asnoda ifodlanadi. Bu albatta tasavvuf falsafasiga xos xususiyatlardan biridir. Chunki, sharqda tasavvuf adabiyotining shakllanishi va rivojlanishida bu mavzu o'ziga xos tarzda irfoniylar mohiyat kasb etgan. Olamning yaralishi, insonning Haqqa muhabbati va Haqning insonga muhabbati masalalari aynan «ilohiy ishq» tushunchasi bilan dialektik bog'lanadi. Insonning botinini poklash, botiniy ibodat, qalb tozaligi Haq vasliga yetishish yo'lidir. Xoja Ismat Buxoriy o'zining nazmiy asarlari temuriylar davri madaniy yuksalishlariga munosib hissa qo'shgan mutafakkir bo'lishi bilan birga jamiyatda yuqori mavqega ega bo'lgan tariqat ahllari, oriflari, olimlari bilan yaqin munosabatlarda bo'lgan.

Ma'rifat ilmi tasavvuf tariqatlarining natijasi va bevosita davomchisi sifatida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Tasavvufda, tom ma'noda haqiqatni bilish va shu asosda ilohiy zotni sevish manbaidir. Tasavvuf ma'rifat aql o'lchovlaridan yuqori

turadigan ilm hisoblanadi va inson qalbi irfon mahzaniga o'xshatiladi. Shuning uchun bu ta'limot qalb orqali inson o'z asli bo'lgan haqiqatni bila oladi degan fikrda turadi va tasavvufga mohiyatan haqiqat deb qaraladi. Xoja Ismat haqiqiy oshiq ma'rifatli bo'ladi, ya'ni asl haqiqat unga ayon bo'ladi deydi. Shu bilan insoniylik sifatleri mujassam, tasavvuf ahli eran, mard deydigan mard komil insonlarni ham Xoja Ismat ishq vujudga keltiradi deydi. U bunday oshiqlar oyog'i tekkan tuproq ham kimiyoi saodat bo'lib, qiyomat kunida insonni obro'li qilishini yozadi. Donishmand shoir ruboiylarida mohiyatan kamtarinlik, niyozmandlik, halimlik, faqirlik va haqirlik fazilatlarini tarannum etadi. Inson kamolotiga daxldor bo'lgan oshiqni haqiqiy hur va erkin kishiga aylantiradi. Alloh ishqini insondagi ilohiylik sifat deb qarab, uni vujudga keltiruvchi manba, kuch-quvvat, qudrat manbai sifatida ishqni yuqori baholaydi.

Xoja Ismat Buxoriy falsafiy merosining asosiy mavzularidan birini ishq mavzusi tashkil etadi. Buning o'ziga xos sabablari bor albatta. Ma'lumki, Sharq mumtoz adabiyoti va tasavvuf falsafasida ham ishq mavzusi doimiy tarzda yetakchilik qilgan. Xoja Ismatulloh Buxoriy g'azallari va she'rlari o'z davrining mahsuli bo'lib, davrning mafkuraviy, falsafiy, adabiy an'analari bilan uyg'unlikda yaratilgan. Ularda oshiq va ma'shuqning vafo va sadoqati, ishq iztirobi va azobu uqubatlari, ayriliq g'ami, tanholik, raqib fitnasidan shikoyat kabi mavzular kuylanadi. Garchi Xoja Ismatulloh Buxoriy ijodi mavzu jihatdan Sharq tasavvufiy va adabiy an'anasi bilan mushtarak bo'lsa-da, o'zining mazmunan teranligi, betakror obrazlarga boyligi bilan alohida xususiyat kasb etadi. Shoir she'rlarida ifodalangan "ishq", "ishq g'ami", "ishq dardi" uning qalb qo'rida jilo topgan, yuksak badiiyatga ega fikr va tuyg'ulardir.

Xoja Ismat dunyoqarashi vahdati vujud (arabcha, jismoniy birlik) - abadiy yagona Alloh bor deb hisoblovchi panteistik ta'limot. Bu ta'limotga ko'ra, jismoniy olam, predmetlar dunyosi haqiqiy emas, Haqiqat faqat Allohga mujassamlashgan, moddiy olam Allohning nuri, shu'lasidir va vahdati mavjud (arabcha, mavjudot birligi) – Alloh bilan birga yagona moddiy olam bor deb

hisoblaydigan ta'limot. Bu ta'limot tarafdorlari tabiatning abadiyligini tan oladilar. Alloh odamning o'zida, unga singib ketgan deb qaraydilar.

Shunday qilib, ishq ham iymonning tarkibiy tizilmasidagi ixlos- e'tiqoddir. Iymon diniy, ishq esa tasavvufiy ruhiy hodisadir. "Iymon arabcha so'z bo'lib, lug'aviy ma'nosi – ishonchdir. Shariatda esa payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom Alloh taolo tarafidan keltirgan barcha xabarlariga til bilan iqrор etib, dil bilan tasdiqlashga iymon deyiladi, ya'ni Qur'oni Karim va hadisi shariflar orqali Alloh to'g'risida, jannat va do'zax, qiyomat kabi g'aybiy narsalar haqida berilgan xabarlarga ishonch – iymondir" [1]. Ishq esa ong va tafakkurdan oziqlangan ruhiy qadriyat bo'lib, dil bilan iqrор bo'lish, jon va ruh, ya'ni butun vujudini Alloh bilan birlashtirish, Allohdan yaralib, Allohga singish demakdir.

Xoja Ismat o'z ruboiysida ilohiy ishqda yongan komil inson haqiqiy, hur, ilohiy ishqda kuygan, qalbi jigarpora bo'lgan, o'zini bu yo'lda fido qilgan, ozod va erkin, murakkab va sodda inson timsolini yaratadi. Haq yo'lidan borayotgan Komil insonni Xoja Ismat shunday ta'riflaydiki, uning ilohiy vujudida ishq uzoq muddatdan beri mahrami rozdir. Shuning uchun ikki dunyoni sarmast qiladigan boda, uning paymonasidir.

Xoja Ismat bu ruboiysi bilan haqiqiy hur, ozod, erkin kishi ilohiy ishqda kuygan, qalbi, jigarlari pora bo'lgan, o'zini bu yo'lda fido qilgan inson ekanligini ta'kid etmoqda.

Ma'rifat ilmi tasavvuf tariqatlarining natijasi va bevosita davomchisi sifatida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Tasavvufda, tom ma'noda haqiqatni bilish va shu asosda ilohiy zotni sevish manbaidir. Tasavvuf ma'rifat aql o'lchovlaridan yuqori turadigan ilm hisoblanadi va inson qalbi irfon mahzaniga o'xshatiladi. Shuning uchun bu ta'limot qalb orqali inson o'z asli bo'lgan haqiqatni bila oladi degan fikrda turadi va tasavvufga mohiyatan haqiqat deb qaraladi. Xoja Ismat haqiqiy oshiq ma'rifatli bo'ladi, ya'ni asl haqiqat unga ayon bo'ladi deydi. Shu bilan insoniylik sifatleri mujassam, tasavvuf ahli eran, mard deydigan mard komil insonlarni ham Xoja Ismat ishq vujudga keltiradi deydi. U bunday oshiqlar oyog'i tekkan tuproq ham kimiyoi saodat bo'lib, qiyomat kunida insonni obro'li qilishini

yozadi. Barkamol, komil inson asl sifatlaridan biri ma'rifatdir. Ma'rifatni egallaganni orif deydilar. Ma'rifat ilmdan, orif olimdan ko'p ustundir. Hujjat-ul Islom rutbasiga yetgan Imom G'azzoliy ta'kid etadiki, "Qalbda ma'rifat maydonga kelgach, qalbning holi o'zgaradi, qalbning holati o'zgargach, a'zolarining amallari ham o'zgaradi. Ya'ni amal holga, hol ilmga, ilm esa tafakkurga bog'liq bo'lib qoladi". Ma'rifatni egallagan inson tavhid, vahdat sharobidan ichib, fard bo'ladi, bu esa uni mard bo'lishga yordam beradi.

Xoja Ismatulloh bu ruboiylar bilan komil inson insoniyat baxt-saodati yo'lida bor-budini fido etib, xizmatda bo'lib, tuproq sifatli bo'lganidan quyosh kabi qalb tafti bilan barchaga nur, hayot beradi deydi. Ammo nafs ilkinda bo'lib, shaklan odam, ammo hayvon sifatli larni ajal o'qi umuman yo'q qiladi. Ularning umri qisqa, izsiz ketadilar. Komil inson barhayot, tirik insonlar. Demak, Xoja Ismatulloh Buxoriy barkamol inson tarbiyasida mehr-muhabbat, mehr-muruvvat, ilohiy ishqni o'rni kattaligini ta'kid etgan.

Xoja Ismat ishq va vujud bahsida "haqiqiy oshiq ma'rifatli bo'ladi, ya'ni asl haqiqat unga ayon bo'ladi. Insoniylik sifatleri mujassam insonda tasavvuf ahli eranlarini, mard va komil shaxslar fazilatini ko'rish mumkin" deydi. U bunday oshiqlar oyog'i tekkan tuproq ham kimioi saodat bo'lib, qiyomat kunida insonni obro'li qilishini bashorat qiladi. Komil insonning asl sifatlaridan biri ma'rifatdir. Ma'rifatli insonni orif deydilar. Ismat ta'biricha, ma'rifat amali bilan ilmdan, orif ilmi bilan olimdan ko'p ustundir.

"Hujjat-ul Islom" Imom G'azzoliy fikricha, qalbda ma'rifat maydonga kelgach, qalbning holi o'zgaradi, qalbning holati o'zgargach, a'zolarining amallari ham o'zgaradi. Ya'ni amal holga, hol ilmga, ilm esa tafakkurga bog'liq bo'lib qoladi [2].

Mutafakkir-shoir bunda: "Komil inson yurt baxt-saodati yo'lida bor-budini fido etadi, doimo el xizmatida bo'lib, tuproqsifatli – kamtarin bo'lgani uchun quyosh kabi qalb tafti bilan barchaga nur, hayot ulashadi. Komil inson barhayot, ma'rifati bilan tirik insondir. Ma'rifatli insonlar juda kamtarin, boshqalar oldida tuproq bo'lib, borliqni nuru ziyoli qilib yashaydilar. Ammo nafs ilkinda bo'lgan

shaklan odam, ammo hayvon sifatlarni ajal o'qi umuman yo'q qiladi. Ma'rifatsiz insonlar, yomon ish qilib olamni buzadi. Ularning umri qisqa bo'ladi", deb tushunadi.

Demak, Xoja Ismat Buxoriy barkamol inson tarbiyasida mehr-muruvvat, ilohiy ishqning o'rni ulkan ekanligini ta'kidlaydi. Donishmand shoir ruboiylarida mohiyatan kamtarinlik, niyozmandlik, halimlik, faqirlik va haqirlik fazilatlarini tarannum etadi. Inson kamolotiga daxldor bo'lgan oshiqni haqiqiy hur va erkin kishiga aylantiradi. Alloh ishqini insondagi ilohiylik sifat deb qarab, uni vujudga keltiruvchi manba, kuch-quvvat, qudrat manbai sifatida ishqni yuqori baholaydi. "Ilohiy ishq sifatli insongina komil insondir", deb tushunadi. Mutasavif-shoir "iymon, e'tiqod va vijdon" tamoyili asosida yaxlit "ISHQ" formulasini (IYMON + E'TIQOD + VIJDON = "ISHQ") yaratadi, unga ijtimoiy-falsafiy tus beradi hamda o'zidan oldingi allomalarning purma'no fikrlarini badiiy jihatdan boyitib tarannum etadi. Komil inson g'oyasi va uni amalga oshirishga bo'lgan intilishlar insoniyat sivilizatsiyasining ma'no mazmunini tashkil qiladi.

Tarixga nazar tashlasak, har qanday jamiyatda komillikning eng asosiy ko'rsatkichi insonning ezgulikka, ijtimoiy baxt saodatga gumanistik g'oyalarga munosabatida hamda ularga asoslangan amaliy faoliyatida namoyon bo'ladi. Ya'ni jamiyatning umumiy rivojiga, insoniyat sivilizatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi komillik mezoni insonni shaxsni barkamol qilish orqali jamiyatni baxtli saodatli qilishdan iborat bo'lib kelgan. Insondagi komillik, eng avvalo, uning fikr, tafakkur va amaliy faoliyat erkinligini anglashidadir. Shu ma'noda buyuk yunon faylasufi Suqrotning "O'zligingni angla!", -degan da'vati ham insonning o'z nasl-nasabini, hayot mazmunini, kishining kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyati va majburiyatini anglashga qaratilgan chaqiriqdir.

Mutasavvif shoirning komil inson haqidagi qarashlari tahlili orqali komil insonga quyidagicha ta'rif berish mumkin: komil inson - eng avvalo, ilohiy ishq asosida o'zi va qalbini poklagan, ilohiy go'zallik sari intiluvchi, ma'rifatli, yaxshi tarbiya ko'rgan, maqbul amallar qiladigan, go'zal xulq egasi bo'lgan, nafsini jilovlagan, botinini poklagan, halol mehnat asosida kun kechiradigan insondir.

Xulosa va takliflar

Mutasavvif shoir-komil inson yurt baxt-saodati yo'lida bor-budini fido etadi, doimo el xizmatida bo'lib, tuproq sifatli – kamtarin bo'lgani uchun quyosh kabi qalb tafti bilan barchaga nur, hayot ulashadi. Komil inson barhayot, ma'rifati bilan tirik insondir. Ma'rifatli insonlar juda kamtarin, boshqalar oldida tuproqdek kamtar bo'lib, borliqni nuru ziyoli qilib yashaydilar. Ammo nafsi ilkida bo'lgan shaklan odam, ammo hayvon sifatlarini ajal o'qi umuman yo'q qiladi. Ma'rifatsiz insonlar, yomon ish qilib olamni buzadi. Ularning umri qisqa bo'ladi, deb tushungan.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Фалсафа, эциклопедик луғат. Т.: “Ўзбекистон миллий эциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010, 62
2. Абу Хамид Газали. Избавляющий от заблуждения. / Из истории философии Средней Азии и Ирана VII - XII вв. Москва: Наука, 1960. – С. 245.
3. Sobirovich T. B. Strategy of Renewal of National Spirituality of Uzbekistan //International Journal on Integrated Education. – 2020. – Т. 3. – №. 8. – С. 122-126.
4. Sobirovich T. B. The development of democratic society and spiritual renewal in the views of Eastern and Western thinkers //INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH AND REVIEW. – 2020. – Т. 5. – №. 10. – С. 60-65.
5. Turdiyev B. The development of democratic society and spiritual renewal in the views of eastern and western thinkers //Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 1/s. – С. 710-717.
6. Sobirovich T. B. The Strategy of Cultural Development in Central Asia during Amir Temur and Temurids Dynasty Reign //Irish Interdisciplinary Journal of Science & Research (IIJSR). – 2021. – Т. 5. – №. 1. – С. 18-22.
7. Sobirovich T. B. Evolution of ideas and views on the development of democratic society and spiritual renewals //Scientific Bulletin of Namangan State University. – №. 10. – С. 243-250.